

OM DETTE BIND

Kildestoffet i dette bind bærer præg af at de fire år som det omhandler, ikke var nemme at få hold på for hovedpersonerne selv. Vi, der det meste af et århundrede senere som redaktør eller læsere forsøger det samme, kan vanskeligt undgå at føle os i samme båd. Carl Niensens 4. symfoni, *Det Uudslukkelige*, blev komponeret, uropført og spillet adskillige gange i denne periode, og den blev i offentligheden det endelige gennembrud for komponisten, der fra dette tidspunkt og resten af sit liv stod temmelig uantastet som Danmarks betydeligste komponist. Symfonien kan opleves som et vulkanudbrud, der sender materiale til vejrs, som først efterhånden falder ned, triller rundt og langsomt kølner af, så man kan begynde at filosofere over, hvad det var der skete, og hvad skyen indeholdt. I virkeligheden var det både arbejdslivet, verdenshistorien, privatlivet og kunsten, der splintredes og efterhånden faldt ned i stumper og stykker, der kun langsomt fandt sammen til ny mening hist og her.

De forskellige lag har alle rødder langt tilbage i tiden, men de synes parallelt og samtidigt at spænde op til en tilstand, der fordrer udløsning. Carl Niensens arbejdsplads, Det Kongelige Teater, er først til at melde sig. Siden han den 15.10.1913 indsendte sin afskedsansøgning, og den foreløbig blev stillet i bero hos teaterchefen, har afgørelsens time nærmet sig. Selv om komponisten sikkert selv hele tiden har været mest tilbøjelig til at tro, at det ville ende med at han måtte gå, har han dog håbet om at noget ville ændre sig ved teatret og dets ledelsesforhold, således at han kunne blive og for alvor udfolde sine evner i et forsøg på at forny repertoiret, som han selv og andre oprindeligt ved tiltrædelsen i 1908 havde forestillet sig.¹

Den 22. januar 1914 afgår den ofte sygemeldte førstekapelmester ved døden, 59 år gammel. Til det sidste har han plaget Carl Nielsen

1 Jf. Samtid 240.

med indblanding i hans sager, og selv om direktionen på det seneste har været på andenkapelmesterens side, udnævner den straks Georg Høeberg, der med Frederik Rungs egne ord til Carl Nielsen ”har siddet mange Gange ved min Seng” og taget ved lære, til kongelig kapelmester uden nummer, hvorefter den med forsinkelse meddeler Carl Nielsen at betegnelserne første- og andenkapelmester er ophævet, og at de to kapelmestre herefter er ligestillede.

En sådan ordning har Carl Nielsen faktisk selv tidligere talt for i private samtaler, f.eks. med Johannes Nielsen, som er udset til at være ny teaterchef fra 1.7.1914, og som udnævnt, men ikke tiltrådt, deltager i drøftelserne med teatrets ledelse og ministeriet, og i disse refererer Carl Nielsens gamle, private synspunkt, og samtidig over for Carl Nielsen bedyrer sin neutralitet. Det sætter et gammelt venskab på en hård prøve, og Carl Nielsen fastholder nu at han der i hele sin periode som kapelmester har været hæmmet af og lidt under trykket fra Rung fra oven, nu ikke vil kæmpe med Høebergs albuer fra siden. Enten vil han være førstekapelmester med samme beføjelser som Rung havde, eller også går han, og da han ikke får medhold, anmoder han straks, den 18.2., om at få sin afskedsansøgning fremmet. Først den 12.3. sender teaterchefen imidlertid ansøgningen videre til ministeriet, og i ugerne mellem de to datoer føres der nye forhandlinger, der i det mindste viser at man fra teatrets side havde håbet at Carl Nielsen havde endt med at sluge den ny ordning med to ligestillede kapelmestre.

Carl Nielsen får i denne fase assistance af præsidenten for Sø- og Handelsretten Jørgen Hansen Koch, der hjælper ham med at formulere skrivelser og går til møde for ham med teatrets ledelse. Også kritikeren ved *Vort Land*, Carl Nielsens gamle ven Robert Henriques, deltager i møder med teaterledelsen med henblik på at sikre Carl Nielsen en fremtid ved teatret. Da slaget er tabt, formulerer Henriques det på forsiden af sin avis med disse ord:

”... det er højst beklageligt for Operaforholdene ved det kgl. Teater, at et Navn, der vejer saa meget til i Henseende til musikalsk Autoritet, som Carl Nielsens, netop forsvinder fra det kgl. Teaters Kapelmesterstol paa et Tidspunkt, da vor nationale Scene havde al Anledning til at ønske hans Kompetence til Raadighed ved de Dispositioner, som skal

træffes, og som – naar man tænker paa Fremtiden – vanskelig vil kunne træffes paa betryggende Maade af den ny Direktør, hvis musikalske Interesse ikke just skal være overvældende. Her var Carl Niensens Navn en Garanti, som var meget værd, og som kunne berettige en Direktion til at tage et musikalsk Ansvar over for Offentligheden under Henvi-ning til, at man med Rette støttede sig til denne udmærkede Musikers Erfaring og Smag.

Hvad Fremtiden nu skal bringe, og hvorledes man vil ordne sig for at skaffe den rette Mand til at varetage den musikalske Overledelse ved det kgl. Teater, er ikke let at vide.

De som holder af det kgl. Teater, vil ønske Direktionen en heldig Haand til at løse Kapelmesterkonflikten saaledes, at det Renommé vor Opera har kunnet glæde sig ved gennem Tiderne, bevares og oprethol-des for Sagens Skyld.

Men for at opnaa et saadant Resultat, er det ikke alene en pligt-opfyldende og solid Embedsmand, man bør søge efter, men en virkelig Kunstner med Fantasi og Hjerte, til hvis Kultur og Talent man kan se op med Respekt og Ærbødighed.

Den Dag Direktionen finder en saadan Kunstner, er Kapelmester-spørgsmaalet løst. Indtil da maa man beklage, at der ikke fandtes en modus vivendi til at bevare Hr. Carl Nielsen *indenfor* Murene.”¹

Her siges det tydeligt, at der var kræfter i det københavnske mu-sikmiljø, der ønskede en skabende personlighed som leder operaen, og ikke blot ligestillede kapelmestre, der var underordnet en ikke musik-fagligt funderet teaterledelse. Der var ikke kun tale om strid mellem personer i et intrigant miljø, men også om en kamp for at højne musik-kens stilling generelt, som det f.eks. også fremgår af de opsange som Anne Marie Carl-Nielsen sendte hjem fra Celle til støtte for sin mand. Kunne han ikke komme til at gøre noget for musikken i Danmark, dvs. indtage en stilling som Max von Schillings i Stuttgart, Richard Strauss i Berlin og Armas Jærnefelt i Stockholm, skulle han hellere gå (80).

Også Charles Kjerulf skrev, i en hel kronik, om ”Kapelmester-spørgsmaalet ved Det kgl. Teater”. Han, der jævnlgt i årenes løb

1 Vort Land 31.3.1914.

havde sat spørgsmål ved vurderingen af komponisten Carl Nielsen, fraskrev ham nu enhver evne som operadirigent:

”... efterhaanden blev han lige akkurat en brugelig Dirigent – heller ikke mere. Hvilket var altfor lidt for en Musiker af Carl Niensens Rang og for en Komponist med hans Begavelse.

Han har sikkert kæmpet en haard Kamp med sig selv, før han nu besluttede sig til at gaa. Men i sit Inderste vidste han jo godt, at han slet ikke var denne Plads voksen. Og det var Synd for ham. Han var altfor god til at beklæde denne Stilling – paa denne Maade.

To af vor Musiks største Navne maa staa som lysende Eksempler for ham. Det ene til Efterfølgelse, det andet til Advarsel. *Niels W. Gade* var en Tid kapelmester ”paa Prøve” én Sæson ved Det kgl. Teater. Saa sagde han: ”Farvel og Tak! Det passer mig ikke! Jeg vil hellere komponere!” Og han havde dog virkelig Dirigent-Evner, som kunne berettigge ham til at blive. *Johan Svendsen blev* i mange Aar paa Kapelmester-Pladsen, skønt han ofte længtes bort fra den. Men det triste Resultat kunne konstateres: at hans herlige Kompositions-Talent, en af Musikkens rigeste Kilder, samtidig pludselig tørrede ind og holdt op at rinde.

*Den Pris vil nordisk Musik nødig betale én Gang til. Dertil er den altfor blodig dyr. Alene derfor bør Komponisten Carl Niensens bedste Venner af Hjertet ønske ham til Lykke med, at Kapelmester Carl Nielsen gaar.”*¹

Pinselørdag den 30.5.1914 dirigerede Carl Nielsen sæsonens sidste forestilling, Puccinis *La Bohème*, og dermed sin sidste forestilling som kapelmester ved Det Kongelige Teater – endnu engang et værk og en komponist som kun havde hans begrænsede interesse, og som han havde karakteriseret med spørgsmålet: ”Er det ikke som om der er gaaet Rutine i Følelsen?” (4: 15)

Den sidste tid ved teatret bragte ham flere ydmygelser. Danmarkspremieren på *Tristan og Isolde*, som han havde ønsket at dirigere, og som havde været stærkt medvirkende til at han i efteråret havde indgivet sin afskedsbegæring, fandt sted den 14.2. under ledelse af Frederik Rungs assistent, den nysudnævnte embedsmand, kongelig kapelmester

1 *Politiken* 1.4.1914.

Georg Høeberg, ligesom Carl Nielsen tidligere andenviolinist i kapellet. Robert Henriques skrev i sin anmeldelse dagen efter: ”Han havde Ære af Aftenen, der ikke just beviste hans Aandfuldhed, men derimod hans Evne til at lede en Forestilling paapasseligt og samvittighedsfuldt.”

Også kapellets sidste symfonikoncert i sæsonen, den 6.3., lod man Høeberg dirigere. Måske lå der ligefrem en tilkendegivelse i, i hvert fald er det svært ikke at opfatte det symbolsk, at hovedværket ved denne koncert var Richard Strauss’ *Ein Heldenleben*, som ved denne lejlighed fik sin danske førsteopførelse. Carl Nielsen havde gennem årene med blandede følelser iagttaget, hvordan hans antipode, Richard Strauss, stormede frem i Tyskland, mens han selv havde svært ved at slå igennem, endda havde oplevet at han i Stuttgart måtte vige pladsen på programmet til fordel for Strauss (4: 269). Det var den kongelige danske opera som et forsinket miniaturesspejl af den centraleuropæiske udvikling, Carl Nielsen forlod; han havde end ikke fået lov til at sætte så stort et fingeraftryk, at der var noget at diskutere.

På teatret og i operaen var der gået rutine i følelsen; i ægteskabet var der snarere gået rutine i konflikterne og i at fortrænge dem, men også her nærmede situationen sig en udløsning. Anne Marie Carl-Nielsen, der længe kun havde været hjemme fra Celle på korte besøg, forbedrede dette forår sin mere generelle hjemkomst, og forinden spørger hun sin mand i et brev, om han har været hende tro i vinter (53). Det betyder han, hvorefter der alligevel følger en dialog om emnet, hvis konkrete indhold ikke er nemt at gennemskue.

Carl Nielsen rejser de første dage efter sin genvundne frihed fra Det Kongelige Teater til Dresden for at besøge Irmelin på Dalcroze-skolen i Hellerau ved Dresden. Han har også planlagt at besøge sin kone i Celle, men rejseplanerne forandres, og den 6.6. ankommer Anne Marie til København, mens Carl først kommer to dage senere. Til gengæld er også Karl Straube nu i København, og samme aften har de Carl Nielsens rådgiver i forhandlingerne med Det Kongelige Teater, præsidenten for Sø- og Handelsretten Jørgen Hansen Koch, og hans kone Anine Koch til spisning. Også en kusine til Anne Marie er ankommet fra Tyskland. ”Fru Koch lidt klodset naiv koket,” meddeler Anne

Marie sin notesbog, som i denne kritiske fase af ægteskabet supplerer brevudgavens øvrige kildekrifter.

Herfra vokser mistanken fra dag til dag. Den 11. er de alle sammen i Friluftsteatret til *Elverhøj*, dog ikke sammen, Anne Marie og kusinen for sig, Straube, Carl og Kochs for sig, og Anne Marie har travlt med at aflede kusinens opmærksomhed fra Carl og hans interesse for den fremmede kvinde. Den 19. overværer de samme mennesker Carls prøver på *Hymnus amoris*, der skal opføres på den baltiske udstilling i Malmø nogle dage senere, og bagefter er man på Paladshotellet. ”Uværdigt det Hele i min Stilling,” noterer Anne Marie. Samme dag taler hun med veninderne Suzette Holten (Cali) og Marie Møller, og hun afleverer sin ring til ægtemanden (90). Andetsteds fremgår det, at det ikke er første gang det er kommet så vidt; det er kun godt et år siden, at han igen har fået den anbragt på hendes finger (101). Den 21. er det Anne Maries fødselsdag, 51 fylder hun. Denne aften forlader Carl huset for at tage ophold hos Svend Godske-Nielsen i Holte.

Nogle dage senere, efter at mand og kone begge har været i Malmø, hvor Carl har dirigeret *Hymnus amoris* (sangen om kærligheden i de forskellige livsaldre, resultatet af inspirationen under bryllupsrejsen i Italien med Anne Marie i 1891), bor Carl stadig hos Godske-Nielsen, hvor han modtager brev fra sin kone (91).

Det fremgår at han har villet fortsætte med at have Anine Koch som elev efter at hans kone nu kender til forholdet. Også Anines mand, Jørgen Hansen Koch, der er 20 år ældre end hende, kender til forholdet, men finder det tilsyneladende i orden at hans kone også modtager ”underholdning”, og hende har det forbavset, at Carls kone ikke også finder det er i orden. Den eneste der ikke synes, at det hele er i orden, synes at være Anne Marie Carl-Nielsen.

Året efter, i 1915, fik Anine Koch sit første barn, en datter, Nynne Koch, som i 1999 udgav sine erindringer fortalt til Karen Syberg. Også Nynne Koch har kendt historien om at fru Carl-Nielsen forbød sin mand, ”der var kendt som en uforbederlig skørtejæger,” at undervise hendes mor. Nynne Koch karakteriserer dog samtidig sit barndoms-miljøes forhold til ægteskab og sex og erotik med ordene: ”Et bryllup annoncerede ikke, at man gik i seng med hinanden, men at man nu

holder selskab sammen.”¹ Anne Marie Carl-Nielsen slår i sit brev fast: ”Jeg kan ikke komme *uden om* det Hele men må, hvis jeg ikke skal gå til Grunde, fastholde hvad jeg har sagt Dig selv om jeg vilde føje Dig og lade som Ingenting formår jeg det ikke!”

Der var endnu ikke tale om skilsmisse, og erkendelsen af Marie Møllers rolle var endnu ikke indtrådt, men Carl Niensens forhold til Anine Koch satte lavinen i gang. Foreløbig kan forældre og den yngste datter besinde sig til at rejse sammen til Damgaard i begyndelsen af juli. Herfra karakteriserer Søs i et brev til Irmelin situationen: ”Vi er her endelig alle sammen i Fred og Ro og jeg haaber saadan for Fa’r han skal komme i Gang – han har faaet et Klaver ind paa sit Værelse og *er* nu allerede begyndt paa en ny Symfonie. Mor er saa sød og rolig nu – jeg tror hun sidder nede og modellerer en Snegl – det regner og regner ...” (95)

Symfonien blev, i løbet af det næste halvandet år, til *Det Uudslukkelige*. Anne Marie Carl-Nielsen rejste sig fra sneglen og rejste til Norge, hvor hun skulle træffe aftale om et gravmonument til familien Rønneberg. Det blev en erkendelsesrejse for hende. Alene med sig selv i de norske fjelde genoplever og erindrer hun konflikter og forsoninger i fortiden, og hun indser, at selv de alvorligste forsoninger har bygget på løgn og bedrag. Hun er blevet ført bag lyset, hun har aldrig fået sandheden at vide, selv ikke da hun af fuldt hjerte modtog Carl i Grækenland i 1903. Da de kom igennem hvad der havde været efter hendes hjemkomst fra Grækenland og hun atter kunne smile, selv da byggede det hele på bedrag, indser hun nu.

Veninden Calis mand har også sine affærer, og det er endda faldet i Anne Marie Carl-Niensens lod at blive klar over en affære med en Fie. Ud fra sine egne æresbegreber og sin selvsikkerhed har hun afsløret sin viden for veninden, men Cali ”gennemfører det at gå i Muddergraven af Løgn og Bedrag.” (101)

Fra Carl Niensens hånd er der ikke bevaret dagbogsnotater fra denne kritiske periode, formodentlig har han ingen ført, det er ikke ham der

1 Karen Syberg: *Ved nærmere eftertanke, Nynne Koch ser tilbage*, Kbh. 1999, s. 28 og 151.

har behov for dobbelt bogholderi over den dobbelthed, der har styret hans liv. Han kryber til korset, forsøger at forklare sig, appellerer, undskylder sig, vedkender sig sin synd, så man må undre sig over dette ellers ikke synderligt kristne menneske, og da han overhovedet ikke så meget som tænker at ville skilles, tvinges man til at acceptere, at han dybest set aldrig har elsket andre end Anne Marie. Han taler om ”den underlige troldbundne Følelse”, han ofte har haft, ”som en Søvn-gænger der tror han er vaagen”, og han forklarer hende – og sig selv og os:

”Naar jeg har produceret bedst og stærkest saa har jeg det paa lignende Maade. Jeg har tidligere talt til Dig derom. Saa er det nemlig som om min personlige Villie er borte eller saa slappet at det er Sagen der tager mig i den Grad at jeg : det Menneske jeg er – er opløst og ligesom udkastet i Luften og svævende i alting. Jeg har fortalt Dig, at da jeg arbejdede paa ”Maskarade” havde jeg af og til den Forestilling at jeg var som et stort Drænrør hvorigennem der løb en Strøm, jeg aldeles ikke kunde gøre for. – Det er forunderligt at mine højeste og mine ringeste Øjeblikke har det tilfælles at min Person forsvinder og jeg bliver som et tomt Rum, hvor der hverken er godt eller ondt. Kunde jeg dog forklare Dig alting og mit sande Væsen. Vi har allesammen – selv det ringeste, ja, raaeste Menneske – et *sandt* Væsen i os; det er aldeles sikkert. Jeg vil ikke smykke mig, det *vil* jeg ikke, men jeg vil dog sige, at jeg er bevaret og jeg er ikke gaaet istykker paa de Steder hvor det gode og rigtige ligger.” (96)

Den 24.7. er Anne Marie Carl-Nielsen i Bergen, hvor der ligger et omadresseret brev til hende fra Carl skrevet den 14. Han besværges sig selv og hende, taler om ”Livets stærke Strøm som ogsaa skal bære Dig og mig og føre os to sammen ud i det store Hav; og har vor Baad ogsaa Mærker af Storme og ondt Vejr, saa skal den dog være smykket med Blomster paa den sidste Tur og vi to staa sammen ved Masten naar vi glider ud paa det store Vand.” (100) – Hun besøger Nina Grieg, og svarer derfra med et intetsigende postkort. For hende er det dobbelte bogholderi en nødvendighed, dels et middel i hendes erkendelsesproces, dels en mulighed for at udsætte reaktionen på erkendelsen.

De følgende dage vandrer hun over Hardanger, overnatter i en

hytte, og står om morgenen forgrædt op og noterer: ”For et Par Dage siden dæmrede der noget i min Bevidsthed nu ser jeg alt i Sammenhæng.” (106)

Tre dage efter ankommer hun til København om formiddagen, ringer straks til Marie Møller og beder hende komme med nøglen til huset. Marie Møller kommer ”med forskræmt Udseende dårlig Samvittighed” (107), og Anne Marie foreholder hende formodentlig sin erkendelse af at også hun er en af Carls kvinder, uden at Marie Møller går til bekendelse. Der må have fundet en vis diskussion sted, eftersom Anne Marie et par uger senere i Celle noterer, at Marie Møller har haft ”den Frækhed at fortælle mig at hun har sagt til Fru Koch at når Valget stod mellem Fru K og mig vilde hun stå på min Side.” (114)

Samme eftermiddag tager Anne Marie til Holte og besøger Svend Godske-Nielsen og taler længe med ham. Han er forfærdet over hendes ”nedbrudte Udseende” og forstår ”i fuldt Mål” grunden, men det fremgår senere at både han og Henrik Knudsen og Carl Nielsen i denne fase af oprævlingen benægter fakta med hensyn til Marie Møller; Knudsen og Godske-Nielsen formodentlig endda i god tro.

Samme dag sender Anne Marie et brev til Carl på Damgaard. Det er ikke bevaret, og en nærlæsning af brevene afslører at der må være flere mangler. Der er imidlertid også bevaret en del breve, som afsenderen har bedt om at modtageren brænder. Der er ifølge sagens natur huller mange steder i et så stort materiale, men der synes ikke at være grund til at tro at hullerne i disse kriseår har mere bevidste årsager end i andre perioder. I så fald ville der være grund til at undre sig over de kriterier der har ligget til grund for en fjernelse af vidnesbyrd. Vi kan i ny og næ savne et brev, men der er ingen mangel på følsomme informationer!

Der udbryder krig i disse dage, første verdenskrig, og hvad der optager Anne Marie Carl-Nielsen udover ægteskabsproblemerne er naturligvis, hvordan hun skal redde sine modeller og sager i Celle, og hun er ikke mere harm på sin mand end at hun venter hjælp fra ham. Han sender et brev, hvori han både skriver, at hun skal komme til Damgaard straks, og at han vil med til Celle, og at de skal følges ad lige meget

hvorhen (108). Til sidst rejser hun alene, samme dag som Tyskland har erklæret Rusland krig, uden pas, med et af de sidste tog der føres over fra Gedser, og det lykkes hende at komme til Celle.

I Celle har hun stort besvær med at samle sig om arbejdet, men fuldfører bl.a. en statuette af sin modelhingst og -rytter, generalmajor Ernst Digeon von Monteton. En søndag hun sidder og læser i skoven, oplever hun at blive arresteret, anklaget for spionvirksomhed, for at have tegnet byens krudttårn, som hun end ikke ved hvor ligger (116). Hun synker ned i sin væmmelse ved det hele, genlæser Carls breve, gør nar ad ”den blomstersmykkede Båd ud i Uendeligheden”, som han skrev om i brevet hun fik i Bergen: dér kan han få hvad han har brug for, ”og en Gang om Ugen tænk kan Fru K gå om Bord og læse Theori, så han savner intet. At jeg har været så blind jeg væmmes ved mig selv.” Og hun må græde over at brevene ”altså også var Løgne”, bliver alligevel i tvivl, ”måske er de det på en Måde ikke men hvor er hans Personlighed da?” (114)

Og undskyldningen at han er viljeløs i sine højeste og ringeste øjeblikke og ikke ved hvad han gør! Men hvorfor har han så ikke forløbet sig med kvinder ved teatret, som han praler af ikke at have gjort, fordi det ville være uklogt for hans stilling ved teatret. Når der blot er højere hensyn er han ikke viljeløs!

Endelig den sidste dag i måneden meddeler hun, ikke sin mand, men sin datter Søs, at hun sandsynligvis den følgende torsdag – den 3.9. – kommer til København med alt sit gods i en hel jernbanevogn. Også Carl er kommet til København fra Damgaard i de dage. Der må have været en del ”samtaler” det efterår.

Marie Møller er blevet forvist fra huset, men da hendes far, den gamle landstingsmand Niels Møller, dør i slutningen af september, sender den forhenværende veninde Anne Marie Carl-Nielsen ikke desto mindre en krans til begravelsen. I stedet for et takkekort sender Marie Møller disse ord: ”Jeg lagde ikke din Krans på min Faders Grav. {...} Du kan ikke besudle og forhåne mig og samtidig være med i den Skare der hædrer min Faders Liv og Minde.” Og Anne Marie svarer: ”Hver har sin Ære og han vilde have frabedt sig som Hædersmand at være meddelagtig i de forskellige Ting De har lavet. ... Efter det forefaldne

er De mig uvedkommende selvfølgelig er jeg ikke mere Dus med Dem.”
(136)

Breve kan fortælle meget, men de gør det ikke altid i kronologisk orden, det gælder ikke mindst den Nielsenske ægteskabshistorie, som det kræver et vist detektivarbejde at udlede af kilderne. Bruddet med Marie Møller er endnu ikke blevet alment kendt i omgangskredsen, og det fremgår senere at f.eks. både Suzette Holten og Ove Jørgensen har undret sig over Irmelins afstandtagende holdning til Marie Møller (339). I løbet af vinteren 1914-1915 ender det med at det bliver Anne Marie Carl-Nielsen der først får behovet for at fortælle venner og venter, hvad der foregår. Endnu er det primært mand og kone, der kerer sig om deres egen ægteskabelige misere.

Med Symfonien, *Det Uudslukkelige*, går det ikke hurtigt fremad, men op under jul er det dog lykkedes komponisten at få sine nye melodier til Johan Borups sangbog færdig. I dette arbejde har også nogle af hans elever og Thomas Laub været involveret, Laub ikke med udelt tilfredshed, fordi han ikke selv har kunnet vælge teksterne, og den 1.12. foreslår han Carl Nielsen i et brev (159), at de sammen komponerer en visesamling under devisen at ”give gode folk gode *ord* at synge på gode *folkelige* melodier”. De går straks i gang, og allerede det følgende forår, den 13.4., uropføres denne i dansk musik skelsættende samling, *En Snes danske Viser 1915*.

Man kan i dagbogen og i breve og på brevkort fra Laub følge hvordan viserne bliver til fra dag til dag i december. Anne Marie ligger syg af bronkitis, og hun er stadig optaget af det ægteskabelige mudder hun er blevet trukket ned i af sin mand. Med Marie Møller er det forbi, men Cali har hun stadig forbindelse med, og samme dag som komponisten gør sit første mislykkede forsøg på at komponere melodien til *Underlige Aftenlufte*, er Cali på besøg, og Anne Marie giver hende en ”Undskyldning for Fiehistorien” som hun i sin tid har oplyst hende om. Det kan man måske tage som et vidnesbyrd om, at hun selv på dette tidspunkt er tilbøjelig til at ville leve videre i sit ægteskab med sin egen skam.

Den 21.12. ender det med endnu et ægteskabeligt opgør. Carl har

mødt Marie Møller på gaden, og han ønsker i det hele taget stadig at omgås Jørgen Hansen Koch og Anine. Han mener ikke at det kan have nogen betydning, han bestemmer selv hvad han vil tale om. Anne Marie vil have klare linier og ikke bides bagfra af slanger, og hun beder ham overveje hvordan han selv ville have set på det, hvis rollerne havde været byttet om. Carl springer op og vil ud til Godske-Nielsen, mens Anne Marie synes at han dog en gang må blive mand i stedet for at rende fra alt, som han har gjort det fra sin ungdom af, hvor tante Marie, vel f.eks. i forbindelse med Carl August Hansens fødsel i 1888, måtte klare tingene for ham. ”Jeg kunde ikke mere enten måtte vi igjennem det eller også ville jeg være fri jeg kunde ikke holde ud at gå ved siden af et Menneske som jeg ikke kunde være god imod,” slutter Anne Marie sit notat denne dag, hvor Carl i sin dagbog blot noterer, at han har skrevet melodien til *Nu er Dagen fuld af Sang*, skønt han allerede dagen før har meldt visesamlingen færdig (175 og 176).

Hele januar måned er mand og kone sammen i Norge, vel i et forsøg på at komme igennem krisen. Carl Nielsen skriver fortrøstningsfuldt hjem til Irmelin at han tror at han og mor igen vil nærme sig en forståelse. Hvad vi kan se af det videre forløb, er at han i Norge har aflagt fuld tilståelse om sit forhold til Marie Møller. Det skriver han nemlig også til Marie Møller, som senere citerer det ikke bevarede brev, i et brev til Ove Jørgensen (336). Carl har lovet Marie Møller at ”der vil aldrig mere komme et Ord over Maries Læber om dette.” Marie Møller har nemlig af egen drift trukket sig ud af forholdet til Carl og også villet trække sig ud af sit engagement i familien Nielsen, måske endda villet emigrere til Amerika, men er blevet overtalt af Carl til at blive og opretholde de normale forbindelser til familien (203). I den forbindelse må de to have lovet hinanden at bevare deres afsluttede forhold som en hemmelighed imellem sig.

Efter den fælles Norgerejse har Anne Marie imidlertid vished for det, som hun har været længe om at ane, og hun fortæller Marie Møller at hun nu *ved* hvordan det forholder sig. Henrik Knudsen og Svend Godske-Nielsen får det også at vide, og de må indrømme, at der ikke har været tale om en ”hæslig Beskyldning” fra Anne Marie Carl-Nielsens side, som de hidtil har hævdedet. De har nu alle parters ord for at

det er sandt, og også de plages nu og lammes mere eller mindre af sagen, men står fast på ”at det var bedst om den Sag aldrig var kommet frem”, som det havde været både Carl Niensens og Marie Møllers hensigt, og det koster dem, efterhånden som lavinen ruller med sin egen indbyggede logik, venskabet med både Anne Marie og Carl (234).

Foråret og sommeren er rig på begivenheder der momentvis synes at sætte ægteskabsprocessen i bero. I marts dør Musikforeningens dirigent Franz Neruda, og det resulterer i at Carl Nielsen vælges til hans efterfølger den 27.5.1915. Foreningen har tabt medlemmer og har stået i stampe på det sidste, og selv om det kun handler om tre koncerter om året, og opgaven således er overkommelig, er det dog en ansvarsfuld og prestigefyldt post og en betydelig udfordring at forsøge at bringe den traditionsrige forening på fode igen.

Også Friluftsteatret melder sig med en stor opgave. Man beder dette år Carl Nielsen om at stå for den første regulære operaforestilling i Dyrehaven. Han vælger Hartmanns og H.C. Andersens *Liden Kirsten* suppleret med Gades *Elverskud* i hans egen dramatiske bearbejdning. I *Elverskud* lader han endda sin datter Irmelin være koreograf og instruktør på Elverdansen på grundlag af hendes uddannelse på Jaques Dalcroze-skolen. Det bliver en sådan succes, at den kriseramte familie får endnu et medlem der gør sig offentligt bemærket. Skønt det er et voveligt forehavende, har Carl Nielsen også selv stor succes, ikke kun som kapelmester, men også som forestillingens instruktør og som kunstnerisk og teknisk direktør for foretagendet, idet både Johannes Nielsen og Adam Poulsen som skulle have varetaget disse funktioner, lægger sig syge.

I denne travle periode fylder Carl Nielsen den 9.6. halvtreds år. I april er familien flyttet fra Vodroffsvej til Frederiksholms Kanal 28A, hvor billedhuggerinden, her midt i en af sine mest uproduktive perioder, har fået det ærefulde tilbud at overtage det gamle atelier med tilhørende lejlighed, hvor billedhuggerne Johannes Wiedewelt, H. E. Freund, H.V. Bissen og Vilhelm Bissen havde arbejdet og boet. Selv har hun som 19-årig under sit første Københavnerbesøg stået i atelieret og spurgt Vilhelm Bissen om han ville tage hende som elev. ”Men Bissen

svarede, han tog ikke Kvinder, for det blev aldrig til noget med dem. De giftede sig.”¹ Nu boede hun her selv med mand og alt hvad dertil hører!

Foreløbig kunne atelieret bruges til festlokale for 70 mennesker på Carls fødselsdag. Irmelin husker især at hun talte og talte med sin fars elev Ove Scavenius, som hun var forelsket i (230), men det fremgår også at Cali og Ove Jørgensen har talt om hvad der mon foregik i kunstnerægteskabet. Hvad fødselsdagen især huskes for i kilderne, er den gavestrød som den gav anledning til. Marie Møller har givet eller været med i en fælles pengegave til mand og kone, men Anne Marie nægter at modtage noget af hende og sender sin del af pengene retur; hvorefter Marie Møller via manden afleverer dem igen, og igen får dem tilbage fra konen. Til sidst forbarmer Henrik Knudsen sig over de hjemløse penge og foreslår Marie Møller at hun deponerer dem hos ham.

Gavestrøden er også en strid om en sammenkomst mellem Marie Møller, Anne Marie Carl-Nielsen og Carl Nielsen med Henrik Knudsen og Godske-Nielsen som vidner. Den skulle formodentlig have fundet sted i februar samme år, men er ikke blevet til noget; om det skyldes at Anne Marie alligevel ikke ville eller at Carl har villet beskytte sin kone – eller sig selv – imod konfrontationen, står ikke helt klart.

Men skønt man ikke har orden i sit eget liv, skal man ikke desto mindre tage sig af sine børns opdragelse, selv når barnet er fyldt 22. Søs har både for sin egen skyld og for Bodil Neergaards skyld opholdt sig meget på Fuglsang efter Viggo Neergaards død i maj 1915. Hun er faldet for den ungarske violinist Emil Telmányi, som har været i København. Nu er han i Berlin og er i anledning af krigen blevet indkaldt til militæret, og de to unge mennesker vil gerne se hinanden. Søs får i hemmelighed arrangeret sin rejse, kun Bodil Neergaard er indviet, og Irmelin desuden orienteret og medspiller pr. brev. Søs skildrer bagefter dagene i Berlin og ikke mindst sin tilbagekomst til Fuglsang i et brev til Irmelin, der med sin mor er på Skagen, hvor Marie Møller tilfældigvis også opholder sig! (241)

1 Anne Marie Telmányi: *Anne Marie Carl-Nielsen*, Kbh. 1979, s. 13.

Emil følger Søs helt tilbage til Nykøbing Falster, hvor de indlogerer ham, således at de unge mennesker endnu nogle dage kan mødes dér, før Emil må i krig. Søs cykler tilbage til Fuglsang, hvor stuepigen modtager hende og diplomatisk spørger om hun ikke hellere vil have sin middag op på værelset. Søs synes hun hører en kendt stemme nede i stuen og får af stuepigen at vide at det er hendes far! Han har ringet mens hun var borte, Bodil er gået til bekendelse, og nu er han ankommet og har ventet på sin datters tilbagekomst. Først kommer Bodil op og mener at Søs må tale åbent ud med sin far. Så kommer han og ”trækker en forfærdelig haard Skal udenom sig først”, før den kriseramte ægtemand stikker sin forelskede datter en ordentlig lussing.¹ Derefter suspenderer han hendes aftale med kæresten, der med længsel venter hende næste formiddag i Nykøbing, tvinger hende til at skrive et brev til ham, som han tager ind og afleverer og får sig en ordentlig snak med den vordende svigersøn og medspiller i kunstens verden (241).

Året efter, da Telmányi atter er i København, er det igen galt med de unge mennesker. Ægteskabet er på nulpunktet, Carl er på Damgaard og har fået forbud mod at skrive til sin kone, som ikke desto mindre slår alarm og beder om hjælp: ”Kom for Søs Skyld straks og gør T[elmányi] ansvarlig det gjælder vores Datters Liv og måske Forstand.” Carl styrter til toget, har igen en lang samtale med Telmányi, der tilsyneladende har formået at dreje samtalen til også at handle om den ældre ægtemands tvivlsomme levned. Carl har i hvert fald erklæret: ”Ich habe einen Fehler begangen, den ich mit meinem Leben büssen will.” (405)

Den lange optrævlingsproces af fortidens synder har ikke blot lammet Anne Marie Carl-Nielsen i hendes kunstneriske virksomhed, den har også ført til at hun nu for første gang direkte formulerer at hun vil ud af ægteskabet: ”Det er Forkert når en sådan Påstand er kommen at min Kunst har taget Lugen [Luven] fra mit Ægteskab. Jeg var Billedhugger før vi giftede os og Ja jeg har taget det alvorlig Gud bevare mig for andet. Har Du ikke også taget Din Kunst alvorlig. Men i de senere År siden Uhyggen og Utrygheden viste sig berettiget til Trods

1 Jf. AMT s. 107.

for gjentagne Løfter, har jeg været syg og uarbejdsdygtig undtagen de Øjeblikke jeg glemte min Smerte. ... Troskab og Tryghed i mit Hjem fandtes der ikke, hvad nytter det jeg slæbte Sten sammen og byggede op det brødes ned bag min Ryg. Hvad nytter det jeg var stolt af Dit Navn og hjalp til at hædre det. – Nu skammer jeg mig over det. Jeg hører ikke mere til ved Din Side.” (252)

Denne handlekraft(!) fra hendes side truer nu også hans skaberevner: ”Det gaar mig til Marv og Ben, alt hvad Du siger til mig og det er vel fordi jeg holder saa uendelig meget af Dig; thi det vil jeg have Lov til at sige. Ak, kære lille, søde Marie at det skulde gaa saaledes, at jeg skulde være Din onde Aand, det ondeste i Verden; det værste har jeg gjort Dig og det er mig helt ufatteligt nu da jeg ser at alle mine Kræfter og de Evner jeg maaske har haft nu vil til at visne eller stivne.”

Midt i disse voldsomme private udladninger slæber han sig fra Fuglsang til København for ved en såkaldt ”Monstre-Koncert” i Kongens Have at dirigere et 200-mands orkester i *Parafrasen for blæser-orkester, Nærmere Gud til dig*, som han komponerede i anledning af Titanics forlis i 1912. Dengang var den påtænkte opførelse i den gamle banegårdshal til fordel for efterladte efter musikere der var druknet ved Titanics forlis, blevet aflyst på grund af landesorgen ved Frederik 8.’s død; nu fandt koncerten sted i en verden i krig, men nu kun til fordel for Københavns Orkesterforenings pensionskasse. 30000 tilhørere havde samlet sig i Kongens Have (253).

Også sin bedre halvdel lykkes det ham at få i tale ved denne lejlighed. Hendes søster Lucie har fået hende til at tage sig lidt af ham, men til ham selv siger hun ligeud, at hun har rådet Anne Marie at gå fra ham. Men mand og kone får dog talt sammen, hun laver mad til ham, han smager sovsen til, og de går sammen i Tivoli (259). Tilbage på Fuglsang fortæller han Irmelin, at de er blevet enige om at bo hver for sig nogen tid for at se at komme i arbejde (262).

For Carl lykkes det i det mindste; i løbet af årets sidste måneder arbejder han så ihærdigt på den 4. symfoni, *Det Uudslukkelige*, at han ifølge dagbogen kan slutdatere den 14.1.1916. Allerede den 1.2. finder uropførelsen sted ved en koncert i Musikforeningen som sidste nummer på et rent dansk program. Koncerten og den ny symfoni bliver en

succes, og ved en fest efter koncerten fejrer man også at Musikforeningen er ved at komme på fode igen, og man afsynger Jens Vejmand med en tekst der er forfattet til lejligheden: Hvem jævner da for Andre den vanskelige Vej - / og Hvem gaar til sit Arbejd' som til en munter leg? / Det gør saamænd Carl Nielsen, - og naar det er forbi - / Saa spiser Han til Aften med samme energi! (307) – Hvor meget han har ladet Anne Marie få fred i denne travle periode, er vanskeligt at afgøre. Noget tyder på at hun ofte har holdt til, nærmest boet i atelieret på Vodroffsvej, som hun bevarede i en lang periode efter flytningen til Frederiksholms Kanal.

Den 3.4.1916 er Anne Marie Carl-Nielsen nået så vidt i sin handlekraft at hun fortæller Ove Jørgensen og hans mor at hun vil skilles, og også fortæller dem sin version af Marie Møllers rolle. Det sætter en ny lavine i gang. Hvordan det end er gået til, kommer dette hurtigt til Marie Møllers, Henrik Knudsens og Godske-Nielsens kundskab, måske fordi Ove Jørgensen og hans bror Ejnar pludselig vender ryggen til og undlader at hilse – efter at de først er standset op og har fortalt hvad de nu vidste. Godske-Nielsen og Henrik Knudsen, gennem årtier to af de bedste venner af huset, skriver dernæst den 7.4. til Anne Marie Carl-Nielsen et kort brev, hvori de meddeler hende, at de hermed agter at bryde den tavshed de hidtil som en selvfølge har iagttaget i denne sag, og fra nu af ”naarsomhelst og hvorsomhelst i givne Tilfælde vil give den Fremstilling af Sagen, som vort Forhold til denne og Kendskab til denne berettiger os til.” (328)

Dette brev må have udløst endnu en samtale mellem mand og kone. I hvert fald stiller Carl Nielsen søndag den 9.7. hos familien Jørgensen og fortæller sin med sin kones enslydende version af sagen, men overbeviser dem også om at hans kone er den eneste han virkelig holder af. Efter samtalen med Carl Nielsen skriver Ove Jørgensen et brev til fru Carl-Nielsen, og heri anlægger han de synspunkter som varieret går igen og igen i de kommende år, og som bidrager til at mand og kone ad åre bliver genforenet, ligesom familien Jørgensen fra dette tidspunkt bliver forbindelsesledet mellem mand og kone i de kommende år i de perioder hvor kontakten mellem de to er helt afbrudt.

På den ene side slår Ove Jørgensen fast at både han og broderen og deres mor til fulde forstår hendes følelser, men at de alligevel tror at hun skal bevare sit hjem, både fordi de tror det er bedst for hende selv og bedst for ham. De er alle tre ”visse paa, at du er den eneste, han virkelig holder af, og ikke blot nu, hvor han staar i Fare for at miste dig, men i Virkeligheden altid. Tænk blot paa, hvordan han har delt alle din Kunsts Glæder og Sorger, hvordan han har levet med den og forstaaet den. Vi har jo alle tre altid kunnet mærke, hvordan han har elsket og beundret dig, ogsaa som Menneske; du kan stole paa, det tager man ikke fejl af; det andet har kun været paa Overfladen; du har været paa Bunden.”

Ove Jørgensens sidste hovedpunkt er kunsten, der binder dem sammen og ikke kan undvære deres samliv, ”og som sikkert vil faa endnu dybere Toner efter alt det oprivende. Hele dit Liv og hele din Kunst er stillet ind paa ham, ligesom hans er det paa dig. Det vilde være en forfærdelig Ulykke for dig, hvis det var ham, der vilde gaa fra dig, som nu det omvendte er det for ham. Vi vil holde lige saa meget af dig, hvis du gaar bort, men vi tror, du gør meget ondt mod dig selv – og ogsaa lidt Uret mod ham.” (329)

Familien Jørgensens involvering fører også til det endelig brud med Henrik Knudsen, Svend Godske-Nielsen og Marie Møller, der forgæves gør hvad hun kan for at få Ove Jørgensen til at høre hendes version af historien. Ægtemanden er hermed bragt i den situation, at også han må lukke fuldstændig af, hvis han stadig vil have en lille chance for at nå sin kone, og det kommer så vidt at heller ikke *han* hilser på Marie Møller på gaden. I et meget langt brev slutter Godske-Nielsen af med en redegørelse for sit eget (og Henrik Knudsens) standpunkt: At Carl Nielsen har forpligtelser over for Marie Møller såvel som over for sin kone, der i uoverensstemmelse med sandheden ynder at fremstille forholdet som ”en slet og ret Horsag”, ”M.M. som en almindelig Hore og dig som en forført Konfirmand.” Det ”gode og rigtige Mandsinstinkt” som Carl Nielsen faktisk havde, forrådte han, mener Godske-Nielsen: ”Fra det Øjeblik, du udleverede M.M. til din Kone, indtil nu, hvor du end ikke *tør* hilse hende, naar du ser hende paa Gaden, har du gennemløbet hele Fornedrelsens Skala; du har ikke villet se, at man kan ikke

gøre Uret til to Sider og samtidig nøjes med at gøre Ret til den ene. Du har gjort alt, hvad du ikke skulde gøre (overfor M.M.), intet af, hvad du skulde gøre.” (345)

Carl Nielsen besøgte Svend Godske-Nielsen sidste gang en dag i juli 1931 og indbød ham til at høre det endnu ikke offentligt opførte orgelværk *Commotio* ved en privat koncert i Christiansborg Slotskirke et par dag senere. Godske-Nielsen mener at Carl Nielsen allerede da havde sin død – 3.10. samme år – i tankerne, og at der altså var tale om et farvel ”for alle Tilfældes Skyld”.¹ Tilbage i 1916 var der foreløbigt tale om et brud. Som Carl Nielsen skrev i det sidste bevarede brev han skrev til Henrik Knudsen, skrevet på Damgaard og sendt til Middelfart: ”Det er sørgeligt at der er mere end lille Bælt imellem os; jeg føler det saa haardt, men det kan ikke være andet.” (528)

Midt i denne fejde med de udskilte præsterer komponisten og dirigenten endnu en succes, måske en af de mest afgørende i hele hans kunstnerliv. Han afholder en symfonikoncert med udelukkende egne værker, og sidst på programmet står en gentagelse af den ny symfoni. Succesen fra uropførelsen godt to måneder tidligere ikke blot gentages, modtagelsen blandt publikum og i pressen har karakter af hans endelige gennembrud: ”Det var alt det sunde Musikliv her i Byen, der for en Gangs Skyld var i godt Selskab og aandede befriet op,” skriver Ove Jørgensen samme aften til komponisten, og ligeledes samme aften til hans kone, der har det så dårligt at hun ikke har været i stand til at gå hen til koncerten: ”Aldrig har hans Musik virket saa betagende paa mig, saa stor og ægte, saa ødselt rig paa alt det bedste, der er til. Den hører sammen med din Kunst, og overfor det maa alle andre Hensyn, nej ikke Hensyn, men alle andre Følelser blegne. Der er ingen af jer, der tilhører sig selv.” (332 og 333)

Selv skrev Carl Nielsen nogle dage senere til sin ven Bror Beckman i Stockholm: ”Publikum var ovenud begejstret og det var egentlig første Gang i mit Liv, at jeg blev fuldt overbevist om at jeg har et forstaaende

¹ Svend Godske-Nielsen: Nogle Erindringer om Carl Nielsen, *Tilskueren, juni 1935*, s. 414-430.

Publikum i Kjøbenhavn, altsaa, det Musikpublikum som er gaet til Concert for Kunstens Skyld. Det var som en voldsom Demonstration da det var Slut og jeg følte, for en Gangs Skyld, at jeg kan komme til at betyde noget for mit Land i Fremtiden og det er dog en vis Tilfredsstillelse i disse barbariske Tid[er].” (342)

Charles Kjerulf, *Politikens* dominerende musikjournalist, hørte ved denne lejlighed symfonien for tredje gang, han havde nemlig også overværet generalprøven. Efter den kom han op til podiet og sagde til komponisten, ”at han tidligere ved mange Lejligheder har ment at jeg gik en gal Vej, men nu erkendte han, at jeg dog havde haft Ret i at gaa i min egen Retning. Det rørte mig dybt, fordi jeg kan ikke staa for et smukt og stort Karaktertræk, ligemeget om det gælder mig selv eller andre.” (338) Han sagde også, i ekstase, fortæller Carl Nielsen ved en anden lejlighed: ”Jeg har taget fejl af Deres Musik, af Dem selv! De er kommet ud af Krattet, og jeg vil imorgen erklære offentlig i Politiken, at jeg har taget fejl indtil i dag.” Dagen efter skrev Kjerulf i avisen:

”Nu kender jeg Carl Nielsen, nu *har* jeg ham. Det er i hvert Fald ikke for tidligt – snarere paa Tide.

Dette Værk er absolut hans Kulmination, et Gennembrud. For første Gang ikke blot lover han, men holder ... næsten alt, hvad han tidligere har lovet ... I alt det tidligere søgte og prøvede han, her har han fundet og grebet – grebet til maaske i Blinde, som kun Geniet kan gøre det. De to Janus-Ansigter, der hidtil har været hans mærkelige kunstneriske Fysiognomi: en barnlig-naiv og en næsten fortrukket, overklog Sokrates-Maske – for første Gang falder de sammen til ét kunstnerisk Aasyn: Carl Niensens eget. Dette er hverken mer eller mindre end en Begivenhed i dansk Musik.” Kjerulf talte også om ”det Lys, Symfonien kaster tilbage paa hele Carl Niensens tidligere Produktion. Nu forstaar man mangt og meget, som hidtil var skjult og gemt, uforklarligt og gaadefuldt.”¹

Carl Nielsen var så slået af Kjerulfs optræden og anmeldelse at han satte sig og påbegyndte et bemærkelsesværdigt brev til ham – afbrød det og besøgte ham – for at gå hjem og skrive brevet færdigt med bl.a. disse ord:

1 *Politiken* 15.4.1916.

”Jeg synes jeg har lært meget i de sidste Aar, – ogsaa rent menneskeligt – gennem saa mange underlige Lidelser, selvforskyldte og ufor-skyldte Pinsler og Misforstaaelser, men nu kan jeg et Sprog, som kan hjælpe mig at faa Luft, og jeg skal nu se at komme frem med det gennem nogle Arbejder.

Hvad det nu betyder for mig, at De har glædet Dem over min nye Symfoni og givet Deres Indtryk Vinger, saa det suste i Luften, det kan De neppe forstaa, men jeg vød det.” (334)

Samme dag som Kjerulfs anmeldelse stod i *Politiken* bragte *Ekstra-bladet* en kronik af revykomponisten og cafémusikeren Olfert Jespersen, der havde spillet i Odense i en periode under Niensens tid som militærmusiker. Carl Nielsen havde inviteret Olfert Jespersen hjem, og på hans værelse spillede de sammen en violinsonate af Carl Nielsen.

”Vi var færdige, og jeg teede mig ganske hysterisk,” fortæller Olfert Jespersen, ”jeg var helt vild over den Sorg, at et Geni skulde gaa til Grunde i et Pigekammer i Odense. I min Fortvivlelse gav jeg ham Tusind forvirrede ”gode” Raad.

Han saá paa mig, som var han Barnet i Vuggen, og jeg var Ranglen, der fik hans Øjne til at straale.

Stille, langsomt og beskedent gav han mig alle ”Komplimenterne” tilbage, og lige saa mange Raad.

Her stod vi to navnløse unge Spillemænd i gensidig Forelskelse og vilde afstikke Kunstnerbane for hinanden.

Ak, han var et Barn. Jeg var næsten 3 Aar ældre, og 50 Aar i Virkeligheden, thi jeg havde været selvstændig ”Kunstner”, fra jeg var otte Aar. Men han. Støvet laa endnu uberørt over den sjældne Blomst, som *maatte* og *skulde* udfolde sig.”¹

Dagen efter Carls gennembrudskoncert over for det københavnske musikpublikum tager Anne Marie til Skodsborg Sanatorium og derfra nogle uger senere til Søndervig, hvor hun det meste af maj opholder sig og i ensomhed forsøger at gøre sin stilling op. Gang på gang forsøger hun at samle sig til et afgørende brev til Carl; det bliver kun til kladder

1 *Ekstrabladet* 15.4.1916.

og dagbogsnotater og betragtninger i notesbogen. Den 23.5. hedder det bl.a.:

”Jeg har stået stille som Kunstner man taler snart forbi mig hvis man ikke går frem går man tilbage. – Livet går videre. Jeg må tage Beslutning det er så svært, at gjøre andre ondt. – Jeg har ikke duet til at holde på ham og jeg duer ikke til at være en af Mange den Lod der i 25 År har været budt mig {...} Kan der ikke mellem Voksne være Tillid må det holde op. Kunstneriske Glæder har jeg haft og en lille kort Lykkefønnelse megen Skam og Sorg. – Mine lange bedste År er ødede i et uværdigt Liv. Nu står jeg på Nippet til også at gå til Grunde som Kunstner.” (351)

Endelig den 29.5. kommer der et brev af sted; hovedbudskabet er: ”Vi hører ikke mere sammen, og må skilles. Men kjære Carl, vi vil skilles uden Trætte, for vi har dog en Gang været Hjærtensvenner, uden Svig, om også det kun har varet kort Tid.” (355)

Også i det følgende er der mange gribende udsagn, ikke mindst fra Carl, der er ved at miste sin kone, men bevidstgørelsen, der begyndte, da Anne Marie Carl-Nielsen fra Celle godt 26 måneder tidligere skrev til København og spurgte: ”har du været mig tro i Vinter?” (53) – er nået til det afgørende punkt. Anne Marie vil af med sin mand, han vil ikke af med hende.

Det paradoksale er blot, at bortset fra søsteren Lucie er der i kilde-materialet ikke er et eneste eksempel på et menneske der støtter hende i dette forehavende. Hendes følelser forstår mange, men alle appellerer de til hende om ikke at bryde af. Det gælder døtrene, det gælder familien Jørgensen, det gælder veninderne blandt kunstnerne, hvad enten de er ugifte eller gifte og måske selv har prøvet noget lignende. Agnes Lunn siger det på denne måde:

”Skilles! naar Folk er over 50, har voxne Børn – sindssvagt, synes jeg. Livet leves dog for andet end Elskov – det er jo kun en Overgang!

Marie, Du har ikke Lov at gøre Dig selv arbejdsudygtig og Du har heller ikke Lov at straffe vor Tids største Componist saa haardt, at hans Tilværelse bliver glædeløs. Tro Du mig, Dit Tilfælde er ikke saa meget værre end mange mange andres og det er vel nok som Olga Smith en Dag sagde til mig – ”ja, vi har det godt – vi ugifte; for tænk hvor sjældent man ser et lykkeligt Ægteskab, – nesten aldrig.”

Jeg er glad at Du vil ride, det er sundt, jeg maa hen og se Dig – skal jeg kline Dig!” (450)

Også advokaten hun hyrer til at sørge for skilsmissen, modarbejder hende. Efter at have talt også med ægtemanden, kreerer han en plan, hvorefter han sikrer hende arbejdsro, men hun ikke lader sig skille: Carl bliver anmodet om at flytte hjemmefra, og han får endda forbud mod at skrive til sin kone. Han underskriver også de nødvendige papirer, således at hans kone kan have dem liggende parat og er i stand til at indsende separationsandragende, såfremt hun finder det nødvendigt (368). Den 17.8.1917 meddeler hun ham at hun nu indsender andragendet, men det sker ikke, før i 1919 – i næste bind.

Carl, der føler sig mere og mere hjemløs, flytter rundt fra Damgaard til Fuglsang og til hoteller i København, og på grund af krigen har han opgivet at rejse til Tyskland eller Amerika. I slutningen af bindet finder han endelig løsningen. Wilhelm Stenhammar har under besøg i København fortalt ham at han ønsker orlov fra posten som dirigent i Göteborg. Carl skriver og tilbyder sig som vikar og vil komme til Göteborg uden familie:

”Jeg trænger til at komme i nye Omgivelser en Tid, saaledes føler jeg min nuværende Stilling og de elendige kunstneriske Forhold her i denne saare pjattede By, hvor intet virkelig alvorligt i Længden kan trives. –

Havde ikke Krigen været var jeg for længe siden rejst til Tyskland eller Amerika, saa dette er ikke en flyvende Tanke, men en dyb Trang til ny Jord. – Hvad siger du?” (559)

Før hans tilbud modtages, får han også anledning til at gøre status over sin dirigentgerning (574).

Også det åndelige hjemsted har han – trods sit endelige ydre gennembrud som komponist – problemer med. Salmerne som han komponerede på i begyndelsen af bindet, optræder igen i dets slutning, hvor det er faldet vennen og samarbejdspartneren fra de to samlinger danske viser, kirkesangsreformatoren Thomas Laub, for brystet, at en kunstner der ikke er født og opvokset i den kristne kirke, ikke er ”Barn af Huset”, overhovedet finder på at komponere salmer (546). Også her viger den store komponist, uden dog at ændre holdning til det basale,

venter med at udgive sine *Salmer og aandelige Sange* indtil Thomas Laub i 1918 har udgivet sit hovedværk *Dansk Kirkesang*.

Hermed slutter disse år på en fermat, som man altid, hvis den er lang nok, atter kan mødes på. For Carl Niensens vedkommende kan man ikke sige at det var uproduktive år, som det var for Anne Marie Carl-Nielsen. Både i den lille og i den store form gik den opslidende, private krise for ham hånd i hånd med stilistiske nybrud der paradoksalt nok rakte dybt ned i den kollektive psyke. Der kan være grund til at understrege, at der også i dette bind er flere lag i det præsenterede kildestof end i forordet, hvor vægten i dette tilfælde især er lagt på den private konflikt, som det kræver ihærdig nærlæsning at få hold på kronologi og ”begivenheder” i.

Komponisten og billedhuggerinden har givet os noget at holde rede på, indleve os i og forstå. Den proces standser ikke med et binds færdiggørelse, og føljetonen fortsætter.